

- Wrocław–Warszawa–Kraków (a 2. [1971] füzetétől: –Gdańsk); (az 5. [1993] füzettől: Energiea, Warszawa).
- LESCHKA, STEPHANUS 1825. Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavico Magyari usus. Typographia Regiae Univ. Hungaricae, Budae.
- MÉLex. = Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2001. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> – 2013.01.23.)
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Braumüller, Wien.
- MALINOWSKI, LUCIAN 1870. Zur Volksetymologie. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen 6: 300–5.
- MALINOWSKI, LUCJAN 1885. Studia nad etymologią ludową I. Prace Filologiczne 1: 134–58, 269–317.
- OREL, VLADIMIR 2011. Russian etymological dictionary 1–4. Theophania Publishing, Calgary.
- POLAŃSKI, KAZIMIERZ–SEHNERT, JAMES ALLEN 1967. Polabian-English dictionary. Mouton, The Hague–Paris.
- RYTTER, GRAZYNA 1986.: Słowiańskie *upiór*, *wampir*, *nietoperz* (propozycja etymologii). Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica 14: 124–42.
- SCHUSTER-ŠEWIC, HEINZ 1978–1989. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–3. Domowina, Bautzen.
- SJS. = KURZ, JOSEF–HAUPTOVÁ, ZOE szerk. Slovník jazyka staroslověnského. Lexikon linguae palaeoslovenicae I–IV. Nakl. Československé Akademie Věd, Praha, 1966–1997.
- SNOJ, MARKO 1997. Slovenski etimološki slovar. Mladinska Knjiga, Ljubljana.
- STACHOWSKI, KAMIL 2005. *Wampir* na rozdrożach. Etymologia wyrazu *upiór* - *wampir* w językach słowiańskich. Rocznik Slawistyczny 55: 73–92.
- TOLSTOJ, N. I. (szerk.) [ТОЛСТОЙ, Н. И. (ред.)] 1995–2012. Славянские древности: Этнолингвистический словарь 1–5. Международные отношения, Москва.
- TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.)] 1974–. Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–. Наука, Москва.
- VASMER, MAX 1953–1958. Russisches etymologisches Wörterbuch 1–3. Winter, Heidelberg.
- VASMER–TRUBAČEV² = Фасмер, Макс 1964–1973. Этимологический словарь русского языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. ТРУБАЧЕВА. Прогресс, Москва.
- VIZOTA GYULA 1912. Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. Magyar Nyelv 8: 214–20, 255–60, 308–12, 350–6.

ZOLTÁN ANDRÁS

ÉLŐ NYELV

Emlékek, töredékek*

1. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékén (történeti távlatban találoan így nevezhetnénk) régóta nagy hagyománya van a nyelvjárásgyűjtő kirándulásoknak. Elsősorban azért, hogy a hallgatók élőben is megismerjék a hazai és a határokon kívüli magyar nyelvjárásokat, másodsorban pedig lehetőséget nyújtani a tájnyelvi adatgyűjtés alapvető módszereinek elsajátítására. Így volt ez régebben és most is, csak a külső körülmények változtak jelentős mértékben.

* Ezzel a rövid kis összeállítással szeretném köszöntenem Kiss Jenő professzor urat 70. születésnapja alkalmából.

Az 1950-es évek második felében voltam az egyetem hallgatója, és természetesen én is részt vettem szinte valamennyi akkor szervezett gyűjtőúton. Domokos Péter csoporttársunk volt az előkészítő, aki már néhány nappal korábban leutazott a terepre, és gondoskodott a fogadásunkról, az adatközlők felderítéséről. Mivel több napig tartott egy-egy ilyen terepgyakorlat, szükség szerint szállást is kellett szerezni, többnyire a kiszemelt faluban lakó családoknál. Velünk jött a tanszék oktatóinak jelentős része. Ha előkeresem a régi fényképeket, ott találok többek között Bárczi Gézát, Benkő Lorándot, Szathmári Istvánt, Bartha Katalint. Szép emlékként gondolunk vissza többek között a badacsonytördemici kirándulásra, és az Aggtelek közelében levő Szinpetrire. Szinpetriben többször is voltunk, mert ez volt Bartha Katalin tanárnő szülőfaluja, ahol mindig nagy szeretettel és szívességgel fogadtak bennünket. De hogyan történt az odautazás? Este a Nyugati pályaudvaron fölültünk egy éjszakai személyvonatra, Miskolcon kora hajnalban átszálltunk a vicinálisra, és a reggeli órákban érkezünk meg Jósza-fő-Aggtelek megállóhelyre. Innen még hat kilométer gyaloglás következett. A patak partján előrehaladt kora ellenére is kitartóan bandukolt velünk Bárczi tanár úr, hogy még délelőtt elvégezhessük az arra a napra kitűzött feladatokat.

Az 1980-as évektől, amikor már én is a tanszék oktatója lettem, örömteli kötelezettségnek tekintetem a nyelvjárásgyűjtő utakon való részvételt. Fodor Katalin tanárnő vezetésével már modernebb körülmények között, autóbusszal jártunk Szlovákiában, Szlovéniában, Horvátországban és Romániában: a Székelyföldön vagy a moldvai csángók körében. Ha hivatali elfoglaltsága megengedte, velünk volt Kiss Jenő is. Együtt jártuk a falvakat, együtt kerestük az adatközlőket. Valamelyik csángó faluban Jenő tanár úrral éppen a szálláshelyünkre tartottunk, amikor az egyik háznál siránkozó asszonyok, férfiak gyülekezését pillantottuk meg. Megkérdeztük az egyik útban levő gyereket: mi történik itt. A válasz: *Egy ember halva van*. Íme, így is lehet tájnyelvi adatokat gyűjteni!

Most nagyrészt az akkor készített nyelvjárási hangfelvételekből szeretnék bemutatni néhány töredéket, összefoglalva a bennük előforduló tájnyelvi jelenségeket.

2. A gyűjtés helye: Alsóőr (Untertwart), Burgenland, Ausztria. A gyűjtés ideje: 1988. szeptember 20. Gyűjtötte és lejegyezte: Balogh Lajos. Az adatközlő: Farkas Elizabet, születési ideje: 1909. július 2., helye: Alsóőr. Vallása: római katolikus.

– *No, most, mas még osztán az üőszön | megint e... e job, e balog mellid vëttik lë neki. Mas megint hát ez orvosho këllet mënni. ... A füőorvos asz monta, hogy illeny nyakkie ägyátolán nem mëhet ägy... ägy opë... ägy másik opëraláson sëm kërësztü, mer aszongya ebbe ük nem biznak. Mert mast rá këllet neki | szánnyi magát, hoty haggya, hát hogy... hogy elsüöbe asztat kël. İn nem mertem, montam ókor neki, mondok, Mariska, mer Mariska a nevë, mondom, hát nem bánt tígëd [érthetetlen szó] nyakad. Asz mongya, nem fáj, nem... asz mongya, in ijjel is alunnyi tudok, nekëm van levegüöm, hát... hát in, aszongya, nem rëszkiërozom mëg. Im mëg erössem bisztatnyi së mertem, mer ugy gondutam, ha rosszu sikerül, akkor én | magamba | hordom aszt, hogy | nem tudom mëgbocsáttanyi, hogy miër | e... e... erösszakutam [öt?]. E fjam ippen úgy vüöt. Felesigë vüöt. Dehát | hát nem | ha... ön... önakaratilag mënd vüöna, hát szüvessen engettë vüöna, de külömben hát assëm | szoritotta. S fiatal korábq persze | kicsint léhetët látnyi, ho kicsint vastag a nyaka, mer valahogyan e fajtyogba má benne van. E... ot ë... szán... erre má igën sokat... abbu a fajdbu lë këlët opërányi a nyakát. Na mast | | mëgopëráták. Hát igën, igën hírës, juo orvosunk van itt e*

füőorvos | *Fēlsüörbe, jebbe a kuorházbo. Hát igazán* | | *e kiēt opērálás, de nēm monta mēk, hogy* | *e kiēt opērálást egybe vígezi. Nēm monta mēk, hát vizsgáto, hát utuobb* | *úgy beszid vele, hogy* | *e, a mellin vuot ollan ē kis* [seb?], *ollan ē kis* [mindenhe?].

Alsóór nyelvjárása valójában az északnyugat-dunántúli csoportba tartozó lehetne, de mivel a szomszédos Felsőörrel együtt több tekintetben is eltér attól, indokoltabb inkább a nyelvjárásziget minősítés. Alátámasztja ezt a besorolást az is, hogy évszázadok óta német anyanyelvű települések találhatók a környezetében, ezért nemcsak nyelvjárászigetnek, hanem nyelvzigetnek is nevezhetjük. Felsőór nyelvjárásától abban mindenképpen különbözik, hogy itt nem fordul elő a köznyelvi *ty, gy* hangok helyén *cs* és *dzs*, tehát a *bácsám, kucsá, dzserék*-féle alakok itt nem hallhatók.

Lássuk néhány fontosabb sajátosságát a fenti rövid szövegmutatványban előforduló példák alapján!

A) H a n g t a n :

1. A zárt *ē* önálló fonéma, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt előfordul: *egy, nēm, sē, mēgint, nekēm, engettē*.

2. Egyes köznyelvi *é* hangok helyén *í* vagy *i* fordul elő:

a) Hangsúlyos helyzetben hosszú *í*: *íjjel, ín 'én', tígēd, vígezi*, de: *ippen 'éppen'*.

b) Hangsúlytalanban rövid: *beszid* ['beszēlt'] *velē, mellin, mellid vēttik lē*.

3. Felső nyelvállású hosszú magánhangzók (*i, ū, ú*) helyén következetes a rövid hang: *biznak, szoritotta, ugy*. De valószínűleg emocionális okoknál fogva: *hírēs*.

4. A köznyelvinél zártabb magánhangzók is előfordulnak, például *o* helyett *u* (szótagzáró *l* előtt): *gondutam, er^üőszakutam; ő* helyett *ü*: *ük 'ők'*.

5. Szórványos labializáció: *i* helyett *ü*: *szüvessen*.

6. Gyakori az *á* utáni *o*-zás, vagyis az a jelenség, amikor *á* hangot követő szótagban *a* helyett *o* hallható: *ēgyátolán, kuorházbo, vizsgáto*.

7. Erőteljes, nyitódó kettőshangzókat találunk a középső nyelvállású hosszú magánhangzók (*é, ő, ó*) helyén: *kiēt, rēsziērozom, elsüőbe, füőorvos, juo, kuorházbo, utuobb*.

8. Gyakori a szótagzáró *l* kiesése szó belsejében és szövégen egyaránt: *ēgyátolán, mēgopēráták, opērányi, ókor 'olykor', vizsgáto*. De nem mindig nyúlik meg a kiesett *l* előtt levő magánhangzó: *gondutam, er^üőszakutam, kērēsztü, rosszu*.

9. A *ly* betűvel írt szavakban *l~ll* hallható: *illeney nyakkie, ollan*.

B) A l a k t a n é s a l a k i t á j s z ó k :

1. Az *ősszel* határozószó helyett az *őszön* használatos.

2. A főnévi igenév képzője *-ni* helyett *-nyi*: *alunnyi, bisztatnyi, opērányi, szánnyi*.

3. A *-vel* rag hangrend tekintetében nem illeszkedik a szótőhöz: *illeney nyakkie*.

4. A *-hoz* rag alakja rövidebb: *-ho: orvosho*.

5. A *-ból* rag alakja is rövidebb: *abbu a fajdbu*.

6. Ragkettőzés van az *az* névmás tárgyesetében: *asztat*.

7. Az *-en* határozóragot megelőzően két magánhangzó között az *s* hang megnyúlik: *erössen, szüvessen*.

8. A határozott névelő *a* helyett *e*: *e job, e balog mellid vēttik lē neki; hogy e kiēt opērálást egybe vígezi; itt e füőorvos*.

9. Az *ebbe* mutatónévmás alakja: *jebbe*.

C) Szókincs:

1. Archaizmusként megőrizte a nyelvújítás a *balog* melléknevet 'bal' jelentésben: *e balog mellid vették lē neki*.

2. Egyéb tájnyelvi alakok: *elsüöbe* 'először', *önakaratilag* 'saját akaratából'.

3. A gyűjtés helye: Radamos (Radmožanci), Szlovénia. A gyűjtés ideje: 2002. április 30. A gyűjtők neve: Gombolai Éva, Horváth Ilona és Horváth Tamás egyetemi hallgatók. Az adatközlő: Végi Gyula, születési ideje: 1948., helye: Radamos. Vallása: római katolikus. A felvételt lejegyezte: Balogh Lajos.

– [Lehetne az, hogy így öt percig... hogy így hallgassuk, nekem úgy tetszik... én olyan kíváncsi vagyok...]

– *Lēhet, miēr nē.*

– [Lehetne úgy?]

– *Mi így beszilünk ithon. | Az idēsanyámnok | mondom, hogy | hozd idē | aszt a söprüit. | Vagyis hozza idē aszt a söprüit. A tikokat mēgētettē? | Disznuknak adot má | ēnnivalut [a 3. szótag is hangsúlyos!]? Ja.*

– [Valamit el kéne, hogy így mesélje el, mondjuk...]

– *Mit mongyak. Hát bármit... bármit...*

– [No, meséljen valamit...]

– *Mongyuk, mondom aszt, hogy most | iēn a fjamme | emēnök a mezzüre, | mos jelölleg akarunk miēg mütrágyát szuornyi a kukoricafüödre [az összetett szó mindkét elemének első szótagja hangsúlyos], ahun | most aka... runk vetnyi kukoricát. | Mer rászuortok a nitrofoszkárt, de a nitromankár miēg nincs rajt, nincs rászuorva. | | Akkor a fjam az biztos, hogy a vetügiēppe mēgy, mer üö szok... üö szok vetnyi, iēm mēk szuorom a mütrágyát. De a mütrágyát szuorás után | mēnek ēgy bránnývē, iēm mēg ēgy nagy traktorē huzatom a bránnývát. | Elütte, a | vetis elütt iēn a bránnývē lēhuzatom a füödet, lēbránnývázom, hogy a | hantok apruk lēgyenek, mer akkor a... a mag | könnyebben kükel, | mer a csira, mongyuk, nēm kerül hant alá, | aszt az a szjēpön | mēgapritot füöd, az... az... a mag bele lész vetVö, és a kukoricának a kelisē sokke könnyebb. | Amikor ez mēgván, akko aszt a füödet, hotyha el[végeztük], aszt a... azon a párcēllán viēgesztünk, akko emēnünk a másik párcēllára, másik füödet fog'gya | vetnyi; iēs ez így mēgy, mongyuk, ēggvik naptu a | másik napig. Mer huonap... | huonap szintin kukoricát vetünk, mer | most | ebbe a... ebbe a... napogba, ebbe a napogba ez... ez a kukoricavetisi [az összetett szó mindkét elemének első szótagja hangsúlyos] idüszak | ez nagyon aktuális, vaty hát... eszt... eszt... fog'gyok csinyányi | miēg monthatom, hoty ēty hiētig.*

– [És azután?]

– *Utánno a kukoricának a permetözisē lēssz. | Mer a kukoricábu a gyomot lē kö permetöznyi.*

– [Miért?]

– *Mer | nyöl benn a gyom, a füj, amit lēpermetözözök, permetözügiēppe törtinyik, de traktoron van a permetözügiēp. Asztán | akkor | beleöntyök a vizet, | mēkkevergyök a permetszērt, iēs akkor elmēnünk a mezzüre szintin a kukoricát lēpermetöznyi. De | közbe | mēg | lēhet, hogy a buzákot is mēk kö permetöznyi, | mer a buzának mēg az allán | nyüöl, vagyis keletközik ollam pönösz, ami a buzának a... buzának a tövit, a töjít | mēktámoggya.*

Asztán... asztán, ha nincs mēkpermetőzvő, akkor az a buza, lehet, hogy... lehet, hogy nēm fog juo termist annyi, | mer az | roszt termist hoz, aziēr, mer a pönösz, | az... az a... buzánok a... töjjet | aszt mēg ē... | romlik tüölē, iēs eziēr... eziēr... eziēr e... nagyon fontos, nēm? [kérdő formájú szó], nagyon fontos, hogy a permetőziēs, ez el lēgyön viēgezvē.

Radamos Szlovénia keleti csücskében, Lendva közelében, közvetlenül a magyar országhatár mellett fekvő, nagyrészt magyarok által lakott település. Nyelvjárása a nyugat-dunántúli régióhoz tartozik, azon belül is a legdélibb részén található hetési nyelvjárási csoportba sorolható. Mivel már lassan egy évszázada nem tartozik Magyarországhoz, a magyar határ közelsége ellenére is nyelvileg elég sok archaizmust őriz. A köznyelv hatása az idősebb generáció nyelvhasználatán nem nagyon érződik.

Lássuk néhány fontosabb sajátosságát a fenti rövid szövegmutatványban előforduló példák alapján!

A) H a n g t a n :

1. A zárt *ē* önálló fonéma, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt előfordul: *lehet, mēgēttē, idē, mēgy, nē, jelēlleg, kelisē* 'kelése', *permetszērt*.

2. Hangsúlytalan helyzetben eléggé következetes az *ō*-zés, ezért a nyelvjárás enyhén *ō*-zónék tekinthető: *emēnök, szijēpōn, bele lēs vetVō, mēkpermetőzvō, permetōzisë, permetōznī, keletkōzik, lēgyōn*. A magyar nyelvterületen meglehetősen ritka az *ō*-zésnek ez a korai típusa, tudniillik az, hogy a szótőben nincs *ō*-zés, csak a toldalékban: *mēnök, lēgyōn* stb.

3. Őrségi és hetési sajátosság, hogy tőszó végén *ó, ő* helyett *u, ü* hallható, abszolút szóvégen (erre a mintaszövegben nincs példa) és a toldalék előtt is: *disznuknak, ēnnyivalut; mezzüre, elütt* 'előtt', *idüszak, permetōzügiēp*.

4. Egyes köznyelvi *é* hangok helyén *i* fordul elő, de csak hangsúlytalan helyzetben és többnyire toldalékformájában: *beszilünk, vetis, kelisē* 'kelése', *szintin* 'szintén', *törtinyik, termist*. Kivétel: *idēsanyámnok*. A nyugat-dunántúli régió északi részének erős *i*-zése itt már nincs meg, hangsúlyos helyzetben *é* helyett nem *í*, hanem kettőshangzó hallható: *szijēpōn, vetügiēppe*.

5. Felső nyelvválású hosszú magánhangzók (*í, ü, ú*) helyén következetes a rövid hang: *igy, mēgapritot, söprüt, mütrágyát, buza*.

6. Gyakori az *á* utáni *o*-zás, vagyis az a jelenség, amikor *á* hangot követő szótagban *a* helyett *o* hallható: *idēsanyámnok, kukoricánok, utánno, buzákat, buzánok, mēktámoggya*.

7. Labiálisabb magánhangzó, *i* helyett *ü*: *kükel*.

8. Zártabb magánhangzó, *o* helyett *u*: *ahun*.

9. Erőteljes, nyitódó kettőshangzókat találunk a középső nyelvválású hosszú magánhangzók (*é, ő, ó*) helyén: *miēg, vetügiēppe, iēs, eziēr; üō, nyüöl; juo, szuorom*. (De lásd a 3. pontot is!)

10. Gyakori a szótagzáró *l* kiesése szó belsejében és szóvégen egyaránt. Az előtte levő magánhangzó megnyúlik: *fiüdre, huonap*. Nem nyúlik meg: *kō* 'kell'.

11. Rövidebb szóalakok végéről gyakran lemarad a mássalhangzó: *akko, mer* 'mert', *mos* 'most', *eziēr*.

B) A l a k t a n :

1. A főnévi igenév képzője *-ni* helyett *-nyi*: *szuornyi, vetnyi, csinyányi, permetōznī, annyi* 'adni', *ēnnyivalut*.

2. A *-vel* rag hangrend tekintetében nem illeszkedik a szótóhoz, és az *l* is kiesik a rag végéről: *fijamme, vetügiëppe, bránnývë, traktorre, sokke*.

3. A *-ból, -tól* rag alakja rövidebb, magánhangzója is rövid és zárt: *kukoricábu, naptu*.

4. Archaikus szótövek: *mënek, elmëniink, nyüöl*.

5. A *-jük* igei személyrag helyett *-jök* hallható: *mëkkevergyök, beleöntyök, lëpermetözzök*.

6. A *szokik* ige egyes szám harmadik személyben iktelen: *szok*.

C) Sz ó k i n c s :

Alaki tájszavak: *füj 'fü', pönösz 'penész', bránnývë 'boronával', tikokat 'tyúkokat', töjüt 'tövet'*.

D) M o n d a t t a n :

Számbeli egyeztetés hiánya: *ebbe a napogba*.

E) I n t o n á c i ó :

Összetett szavak esetében gyakran a második elem első szótagja is hangsúlyos: *ënniyálut, kukoricafüödre, kukoricavetisi*.

4. A gyűjtés helye: Nagydobrony (Велика Добронь), Kárpátalja, Ukrajna. A gyűjtés ideje: 1992., gyűjtötte és lejegyezte: Balogh Lajos. Az adatközlő: Szanyi Borbála, születési ideje: 1932., helye: Nagydobrony, vallása: református.

– [Tessék elmondani, hogy a paprikával milyen munkák vannak, ahogy...]

– *H... á papriká...*

– [... a mag beszerzésétől kezdve végig.]

– *Ígën. | Á paprikával nágyon sok munká vån, | mer mār mëk kël këzdëni februār közepén. | Februār közepén á mágot kicsirásztássuk, | az bëlëkerül hārom, négy nábbá, | áttú fük, hoty tāröljuk á paprikámágot. | Á csirāzāsá, hogy ánni idő alái. | S ásztán | á mákfödët bë kël hozni, | h... ákinek nincsen külöh hejiség, á szobāhőmérséklëtrë, | mikor kicsirázik á mág, ëlvëssük. | Ász körülbëlöl bëlëkerül hārom hédbe, | mig | már á kinti fáoliát mëg lëhët | csinálni, | és ábbá fogjuk ásztát kipikérozni. | Igy. | Nyolcor nyolc | cëntimëtërre. | Èz lëssz á korāji papriká. | Mājt késő^ü B | ásztát mār vëssük | mārcius ut^a ójján | el á paprikámágot, | az á későbbi papriká, ámi á krumplit kiássuk, | és utānná fogjuk kiültetni. | Junius ëlëjën. | És áttól këzvë mindik fogjuk áasztát ott | locsólgātni, | évëntë nem lehet mëkszámolni hāncor kápā^olni, mer áhāncor locsójuk, | ász mindik kápālni kël. | S utānná osz jön | körülbëlöl^d uty széptëmbër | ëlëjën | jön az éris, | ámi vån ā... | krumpli utān. | És ákkòr | kivisz... szóvál ákkòr | fokozáton, | áhogy érik, uty széggyük. | Mer nágyom bëcsës mindën hüvëj, | mer ténylëg ábból élünk. | Nëküink mos vò^t á kërdbë | hátvån | ár... | ^aó, | tévësëm montám, | hát ār | földbë | papriká, | s ánnyrá ért hozzá á férjem, | hoty két mázsá dārált paprikánk lëd bëlölë. | Èz nágyon sok munkāvål jār, | mërt áasztát mink | mindët kézzel | füzük fël | máddzág... n^a... szóvál cërnára, | hosszán. | S utānā kint szārásztuk ëlőszára... radādzsba, | utānā pëg épülëdbë legālāB | nëgyvënnýoc, ötven fok mëlëgnël | szārásszuk mëg, mik tórni nem kël. | S māj^d nem mindëkinëk vām mágán | órője, ámin lëdārāljuk | ëgyvëdül | á paprikāt. | Hát ez ënniyiböl ál, | utānō oszt az ár... | az á... | ász szābjá mëk, hogy mënnyi tërëm. | Mos nágyvj^a ó ára vån, | d^atalābā, mim mindënnëk, mer á pénzünk értëktëlen lëtt. | Ázér | vån ojan | nágy ārá á paprikānāk, mer tërém vån, csākugy mind māszzor volt, |*

dĕ volt rā ěsĕt, hoGY | hát rubĕrér áttunk ěl ěty kiló dárált páprikát. | Tĕgnáp pé'g it száz rubĕrér vĕttĕk ěty kilót. || Áz uccābā. | Szĕttĕk. | Ěz á pénznek á minősĕge. || Ěz á pénznek az ěrtĕktĕlĕnsĕge.

– [Milyen rég óta foglalkoznak itt Dobronyban a paprikával? Ez régi hagyomány, vagy újabban kezdtek csak...]

– *Mĕg || nĕm vòt ěz á fĕlszābādúlās | nĕkünk, || áddig nĕm vòltunk àrrā rĕutálvā, mindĕnki gāzdālkodott, || dĕ mivĕl nĕm hátyták mĕk, csak huszonöt szoták fő dĕt mindĕnkinĕk || á | hāszhĕjjĕl ěggyütt, | igy rā v^aótunk kĕnyszĕrűlvĕ, hoGY | sāj^aāt mágunk kikĕpĕsztük mágunkot ārā, | hoty hogy joBB. || Ěs āz^aótā mindĕn ěvĕn | fokozátosābbān. | Ělőször örültünk, hā vòlt nĕgyven kiló páprikánk, | s mos mār ojān | kétszās körűl mozog mindĕnkinĕk á huszonöt ār főgy... utān, | hogy idĕ forgāssā-ĕ, | idĕ mĕg odā, dĕ | u... | két māsā körűl forog mindĕnkinĕG dárált páprikā | Nāgydobronybā. || Dĕ rĕtĕnetĕs munkā, | ěs nĕm fā^o rāsztó, hānĕm nāty szorgālmāt igĕnyĕl. || Áhosz szorgālom kĕl. || Mās sĕmmi sĕ.*

– [Milyen fajtákat természetnek? Van valami speciális fajta itt a faluban?]

– *Iĕn. || Vān. || Mār ězĕlőt ěn is hosztām Māgyārorszāgról | ěsz... | ěz ā... | csĕmĕge | páprikát | ěty pār lĕvellĕl, ěs ābból āzótā mindĕG | sājāt mágunk | kijĕgyzük, hogy mĕjĕk... || [Itt megszakadt egy rövid időre a beszélgetés.]*

– *J^a ózsi, hĕjāt... hĕt ki csāj ā kisfĕjút ěty kicsit, vāgy āz ānnyānāk sz^aójjāl! || [A kis unokához fordulva:] Nĕ nyuj hozzā, jao! | Mĕnny odā, ũj lĕ szĕpĕn, ni! | Odā szĕpĕn ũjjĕ lĕ, mĕrt ěty kicsit csintalan vaGY! ||*

– [Jó.]

– Ěs... ||

– [A fajtáknál tartottunk.]

– *Iĕn, ā fājtknāl. Ěs nāgyon... | Sz^{ova} ki szoktuk kārózni, | hogy mĕjĕk | mārād mĕg, | dĕ || āz á nĕzetünk, hogy mār nāgyon sokāt... || keves volt, āmit | kiszĕttünk, oszt āz őszmāgból | szĕttünk, oszt ugynāszt kāptuk mĕg, āmit... | āmit āmābyl. Dĕ sājāt mágunk tĕrĕsztük [!] á māgot is.*

Nagydobrony túlnyomó részben magyarok által lakott település Kárpátalján, Ungvártól délre kb. 20, a magyar határtól mintegy 12 km-re. Szorgalmas lakói nagyrészt földműveléssel foglalkoznak, még a Szovjetunió idejében is nagy divatja volt a paprikatermelésnek. Áruikat messze földre elvitték, gyakran megfordultak a távoli Lemberg piacain is. A nyelvjárási szakirodalom példa nélkülinek tartja, hogy beszédük nagyrészt palóc sajtáságokat mutat, noha egészen távol esik a település a szlovákiai és a magyarországi palóc nyelvjárásterülettől (vö. BALOGH LAJOS, Palócok a Kárpátalján? In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Bp., 1991. 63–6). Nyelvészek, történészek próbálták megfejteni annak az okát, hogy hogyan keletkezett ez a szigetnyelvjárás, lakóinak volt-e valaha kapcsolata palóc néprétegekkel. MÓRICZ KÁLMÁN Nagydobrony monográfiájában részletes történeti elemzést végzett, de nem sikerült neki sem az esetleges telepítési nyomokat föltárni (Nagydobrony. Hatodik Síp Alapítvány, 1993). Tehát egyelőre rejtély a palóc eredet.

A gyűjtött anyag fontosabb nyelvjárási sajtáságai:

A) H a n g t a n :

1. A zárt ě elég gyakori, de nem rendszeres az előfordulása, ezért valószínűleg nem tekinthető önálló fonémának. A szövegmutatványból is kiderül, hogy nagyon változatos az e hang megjelenési formája.

2. Igen jellegzetes palóc sajátság az *a* hang ajakkerekítés nélküli ejtése: *á páprikáqvál, á mágot, ábbá, ásztát* stb.

3. Ezzel párhuzamos palóc jelenség a hosszú *á* hang ajakkerekítéses ejtése: *mār, csirāzāsá, hārom, munkāvál jār* stb.

4. Inkább ritkábban, de hallható kettőshangzó is: *fāgliát, fā^orasztó, fō^{ai}det, jao, J^aózi, káp^olni, késő^{ai}B, sāj^oāt, ut^aójján, v^aótunk* stb.

5. Felső nyelvválású hosszú magánhangzók helyén gyakran áll rövid hang: *igy, junius, mig, csakugy, ugy*.

6. Közepes mértékben a szótagzáró *l* is kiesik: *ā^ltālābā, körübelől, locsójuk, nyuj 'nyúl', üjjé lē, vō^lt*.

7. Az *l* és az *r* hangok nyújtó hatása is érvényesül: *épülēdbē, fēlszābādulás, kēl, locsólgātni, vōltunk, ārá, kē^odbē, szòrgáalom, tòrni*.

8. Két magánhangzó között, esetleg szó végén megnyúlik a mássalhangzó: *utānna, ělējén*.

9. Ha kiesik egy orrhangú mássalhangzó, akkor az előtte levő magánhangzó lesz orrhangú: *külōh hejiség, nāgyoj j^oó*.

B) A l a k t a n :

1. A köznyelvi *é-t e*-vel váltakoztató tőtípus egyalakú: *keves, le^ovellēl*.

2. Elég gyakori a keleti nyelvjárásokra jellemző suksükölés és szukszükölés: *á mágot kicsirásztassuk, ásztát mār vēssük, mikor kicsirázik á mág, ělvēssük, ötven fok mēlōgnél szārasszuk*.

3. *-juk/-jük* helyett *-uk/-ük*: *sājāt mágunk természetük á mágot, utānā kint szārásztuk*.

4. *-ul/-ül* helyett *-ol/-ól*: *körübelől*.

5. Zártabb kötőhangzó: *magunkot*.

6. *-tól/-től* helyett *-tú/-tű*: *áttú fük*.

7. *-ból* helyett *-bul*: *ámábbul*.

8. Szó végéről, főként az *-ért* rag végéről elmarad a *t*: *ázér, mer, rubērér*.

9. Ragkettőzés: *asztát*.

C) T á j s z a v a k :

Alaki: *rubērér* 'rubelért'.

Valódi: *szoták* 'területmérték', *huszonöt szoták fō^{ai}det*. Vö. orosz *сотенный* 'százás'.

BALOGH LAJOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

100 éve született Lotz János

Lotz János magyar származású amerikai nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja 100 éve 1913 március 23-án született. Szülei Somogyvámosról vándoroltak ki az Amerikai Egyesült Államokba a jobb megélhetés reményében. Az elemi iskolát Lotz Detroitban kezdte el, szüleivel azonban még tíz éves kora előtt hazatért Magyarországra. A bonyhádi